

تاریخ سیاسی و نظامی سلجوقیان

○ محسن جعفری مذهب

فتح فرارود به دست مسلمانان در اواخر سده یکم هجری، علاوه بر ورود و اسکان اعراب و مسلمانان در منطقه، زمینه‌ای برای ورود ترکان آسیای مرکزی شد. مسلمان شدن بعضی از عشایر و اقوام ترک همچون قراخانیان در سده سوم، منجر به تشکیل نخستین دولت اسلامی ترک در آسیای مرکزی گردید. ورود بردگان ترک به دربار خلافت بغداد، به مرور چنان قدرتی بدانان بخشید که خلفای بغداد را در دست خود گرفتند و این وضع تا فتح بغداد توسط آل بویه ادامه داشت. ورود نظامیان ترک در سپاه سامانیان، سرانجام به تشکیل دولت ترک غزنوی انجامید اما هنوز ورود ترکان به این سوی آمویه، به طور مرتب و سازماندهی شده، و همراه با ایل و قبیله ممکن نبود. اجازه‌ای که جنگسالاران ترک غزنوی به قبایل ترکمن سلجوقی دادند ورود آنان به خراسان را ممکن ساخت و سرانجام همین ترکمانان توانستند در سال ۴۲۹ هـ. سلطان مسعود سلجوقی را در نزدیکی مرو (قلب خراسان) شکست داده و قدرت خود را به مدت ۱۵۰ سال در خاک ایران بگسترانند. و تا سده‌ای پس از آن، در آناتولی، پاسدار فرهنگ ایرانی در معرض هجوم مغولان باشند.

درباره دیوان سالاری سلجوقیان، پیش‌تر کتاب وزارت در عهد سلاطین بزرگ سلجوقی، عباس اقبال و دیوان سالاری در عهد سلجوقی، کارل کلوزنر را خوانده بودیم و اینک تاریخ سیاسی و نظامی سلاجقه نوشته محمد عبدالعظیم ابوالنصر.

کتاب پس از مقدمه، به بررسی متون پژوهش می‌پردازد و از متون خطی الامتاع فی احکام الاقطاع ابن ابراهیم مراکش، الفلاحه النبطیه ابن وحشیه، و شذور العقود فی تاریخ العهود ابن جوزی یاد می‌کند. متون تاریخی مورد استفاده او مانند تاریخ دولة آل سلجوق، اخبار الدوله السلجوقیه، المنتظم فی تاریخ ملوک والامم، الکامل فی التاریخ، صبح الاعشی فی صناعة الانشا، تاریخ بغداد، و الفخری

○ السلاجقه تاریخهم السياسی و العسکری
○ تألیف: محمد عبدالعظیم ابوالنصر
○ ناشر: عین للدراسات و البحوث الانسانیه و الاجتماعیه، هرم (مصر)، ۲۰۰۱، ۴۴۸ ص،
ISBN: ۹۷۷ - ۳۲۲ - ۰۴۶ - X

درباره دیوان سالاری سلجوقیان، پیش‌تر کتاب «وزارت در عهد سلاطین بزرگ سلجوقی» عباس اقبال و «دیوان سالاری در عهد سلجوقی» کارل کلوزنر را خوانده بودیم و اینک «تاریخ سیاسی و نظامی سلاجقه» نوشته محمد عبدالعظیم ابوالنصر

فی‌الاداب السلطانیة و الدول الاسلامیة نزد ما شناخته شده است. متون جغرافیایی چون احسن التقاسیم، المسالک و الممالک اصطخری، معجم البلدان یاقوت حموی، المسالک و الممالک ابن خردادبه و صورة الارض ابن حوقل به کار گرفته شده و از متون فقهی چون احکام السلطانیة ماوردی، قوانین الوزارة و سیاسیة الملک، احکام السلطانیة ابن فرات، نهایه الرتبه فی طلب الحسبه عبدالرحمن بن نصر شرزی، الاموال قاسم بن سلام و الملل و النحل شهرستانی؛ متون تراجم و طبقات جون و فیات الاعیان، طبقات الشافعیة الکبری طبقات الشافعیة و طبقات صوفیه به خوبی استفاده کرده است.

از کتب تاریخی غیر عربی کتاب سیاست نامه، راحة الصدور و آیه السرور، تاریخ بیهقی، چهار مقاله، دستورالوزراء، سفرنامه ناصر خسرو، تاریخ گزیده حمدالله مستوفی به زبان فارسی نیز بهره برده است.

سپس ۴ فصل کتاب به ترتیب زیر آورده شده‌اند:

فصل یکم: «اوضاع سیاسی».

در این فصل درباره ریاست طغرل بک بر سلجوقیان، اعلان قیام سلجوقیان در نیشابور، ورود سلجوقیان به عراق، فتنه بساسیری، جدایی ابراهیم ینال، ورود بساسیری به بغداد، ازدواج طغرل بک با دخت خلیفه عباسی، نزاع بر سر جانشینی طغرل بک و حکومت الب ارسلان، واقعه ملاذگرد، مرگ الب ارسلان، شاهی ملکشاه، سیاست خارجی ملکشاه، اسماعیلیه و سوء قصد به نظام الملک طوسی بحث شده است.

فصل دوم: «نظام سیاسی».

در این فصل از رسوم انتخاب سلطان و موافقت خلیفه عباسی، چگونگی تفویض سلطنت از سوی خلفا به سلطان، نظریه تفویض الهی، رسوم انتخاب سلطان، نشانه‌های حکومت و رسوم دارالسلطنه

سلجوقی، رسوم سلطان سلجوقی در کاخش، لباس‌های سلطان سلجوقی، خزانه سلطانی، رئیس خدمه، حقوق سلطان، رسوم استقبال و تبادل هدایا و سفیران، پذیرفتن رسوم غزنیان در اهدا، روابط سلطان الب ارسلان و خلیفه عباسی و هدایا و سفیران متبادله، روابط سلطان ملکشاه و خلیفه عباسی و هدایا و سفیران متبادله، پذیرفتن هدایای بیزانس، انتخاب ولی عهد توسط سلطان سلجوقی، تطور منصب وزارت، وزرای طغرل بک، وزرای الب ارسلان، وزرای ملکشاه، رقابت در وزارت، آداب انتخاب وزیر، جایگاه و مناصب و وظایف وزیر، القاب وزیران، علامت وزیران، ارتباط بین وزیر و سلطان، وزیر خلیفه و وزیر سلطان، تطور منصب کتابت، شرایط لازم برای کاتب القاب کاتب، حاجب آداب انتخاب حاجب، حاجبان طغرل بک، حاجبان الب ارسلان، حاجبان ملکشاه، لباس حاجبان و القاب آنان سخن به میان آورده شده است.

فصل سوم: «نظام اداری و قضایی».

در این فصل نظام اداری، تقسیمات کشوری، والیان و امیران ایالات، رسوم انتخاب والی، روابط بین سلطان و والیان، دیوان‌ها، دیگر کارکنان، نظام قضایی، تطور منصب قضا، قاضی القضاة، تشکیلات قضایی، سلامت قضاة، مذهب قضاة، دیوان القضاة، شاگردان قاضی، احترام قضاة نزد سلطان، لباس قاضی، دیوان مظالم مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل چهارم: «دستگاه لشکری».

در این فصل درباره سپاه سلجوقی، ارکان سپاه، تشکیلات سپاه، سلاح‌ها، نقشه‌های نظامی سلجوقیان، سلسله مراتب سپاه، نظام اقطاع و نتایج نظام اقطاع نظامی در عصر سلجوقی مطالبی آورده شده است.

نویسنده از منابع تاریخی عربی و فارسی به خوبی استفاده کرده است. چاپ کتاب عالی و مفید است.